

дослідження, автор звернувся до характеристики життєдіяльності українських селян в евакуації.

Одним із найбільш змістовно насичених є третій розділ, у якому реконструйовано деталі трагедії українського села періоду нацистської окупації. Проаналізувавши документи і директиви нацистського рейху, автор дійшов висновку, що сільськогосподарський потенціал України у геостратегічних планах гітлерівців посідав пріоритетне місце. Крім цього, детально проаналізовано основні принципи, вектори, методи реалізації окупаційної політики нацистів на селі, їхню систему визиску селян, основні етапи окупаційної політики в українському селі. Поза увагою О. Перехреста не залишилися такі питання, як відносини українських селян з радянськими партизанами та самостійницьким рухом. При цьому він робить це доволі коректно, без ідеологічного надриву, послідовно виступаючи з позицій об'єктивної істини та гуманістичних підходів.

У четвертому розділі всебічно охарактеризовано економічний та соціальний стан українського села в умовах відбудови 1943 – 1945 рр. Залучивши значний фактичний матеріал, автор показав відбудовчий та виробничий процеси в аграрній галузі економіки, розкрив неймовірні труднощі відродження сільського господарства, охарактеризував зміни у становищі селянства на основі аналізу нової моделі податкової системи, стан соціальної інфраструктури села. Розкрито також всебічну участь селянства в різноманітних патріотичних акціях цивільного населення. Значну увагу приділено соціально-економічним, демографічним, медико-санітарним наслідкам війни для українського села. Ці структурні частини відіграють роль своєрідних узагальнень, що впливають із загального контексту дослідження. Автор використовує мікроісторичні методи, подає відомості про повсякденне життя українського селянства, його ментальність, фізичне і психічне здоров'я.

Висновки, яких дійшов автор на основі опрацьованого фактичного матеріалу, засвідчують його плідний внесок в дослідження теми. Вони аргументовані, обумовлені змістом монографії. Обґрунтованості теоретичних положень, висновків та узагальнень значною мірою сприяє залучений автором та ґрунтовно опрацьований із застосуванням кліометричних операцій статистичний матеріал, значна частина якого систематизована в таблицях. У тексті праці та додатках налічується біля 200 цифрових таблиць, кожна з яких акумулює об'ємну й цінну інформацію. Доречним видається і вміщення в монографії науково-довідкового матеріалу, зокрема іменного та географічного покажчиків. Крайшому сприйняттю, викладених у дослідженні подій, безумовно, сприяють фотоілюстрації (біля 70). До позитиву рецензованого видання слід, на нашу думку, зарахувати й академічний стиль викладу матеріалу.

Поряд із зазначеним вище, слід підкреслити, що з огляду на багатовекторність проблеми, яка досліджується в монографії, значні труднощі в пошуку та опрацьованні необхідних джерел, автор залишає ще досить широке поле для дослідницької роботи в царині реконструкції історії українського села воєнної доби. Зокрема, бажано було б більш рельєфно виписати особливості політики окупантів щодо українського сільського соціуму в різних окупаційних зонах, детальніше охарактеризувати повсякденне життя українського селянства і трансформації його ментальності на різних етапах війни, показати участь у підпільній боротьбі та спонтанних формах руху опору. У подальшому доцільно було б розширити хронологічні межі дослідження, визначивши нижчим порогом початок Другої світової війни.

Однак, указане вище не впливає на однозначно позитивну оцінку рецензованої праці. Вона є оригінальним, цілісним і самодостатнім дослідженням, що заповнює важливу нішу висвітлення економічних і соціальних аспектів воєнної проблематики. Вважаємо, що монографія О. Перехреста є вагомим внеском у вітчизняну воєнну історіографію й буде корисною для науковців, викладачів, студентів, краєзнавців, а також для широкого загалу читачів, які цікавляться актуальними проблемами історії України періоду Другої світової війни.

1. Лаута С.П. *Колгоспне селянство Радянської України в роки Великої Вітчизняної війни*. – К., 1965.
2. Арутюнян Ю.В. *Советское крестьянство в годы Великой Отечественной войны*. – М., 1970; Буцько М.О., Лавринович М.І. *Відродження колгоспного села. (Комуністична партія України – організатор відбудови сільського господарства республіки в роки Великої Вітчизняної війни)*. – К., 1968; Данилюк М.З. *Напхненна праця в ім'я Перемоги (Комуністична партія України – напхненник і організатор трудових подвигів українського народу в роки Великої Вітчизняної війни)*. – К., 1970; Загорулько М.М., Юденков А.Ф. *Крах економічних планів фашистської Німеччини на временно окупированной территории СССР*. – М., 1970; Коваль М.В. *Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны*. – К., 1977; Литвин В.М. *Україна в Другій світовій війні (1939–1945)*. – К., 2004; Немятый В.Н. *В борьбе за срыв грабительских планов фашистской Германии. Комунистическая партия – организатор всенародной борьбы против хищнической политики на оккупированной территории Украины (1941–1944 гг.)*. – К., 1982; Рибак І.В. *Соціально-побутова інфраструктура українського села (1921 – 1991 рр.)*. – Кам'янець-Подільський; Шайкан В.О., Шайкан В.О. *Соціально-політичні та економічні причини виникнення колабораціонізму на теренах рейхскомісаріату „Україна” та військової зони в роки Другої світової війни*. – Кривий Ріг, 2004.
3. *Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського союзу 1941 – 1945 рр.*: В 3 т. – К., 1967–1968; *Історія селянства Української РСР*: У 2 т. – Т. 2. – К., 1967; *Історія Української ССР*: В 10 т. – К., 1984. – Т. 8; *Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945*. – К., 2000; *Політична історія України ХХ ст.*: У 6 т. / За ред. І.Ф. Кураса. – К., 2002–2003. – Т. 4; *Історія українського селянства*: В 2 т. – Т. 2. – К., 2006.

Анатолій Морозов, Григорій Голиш

Ю.І. Магась-Демидас, О.М. Федьков. Кооперативний рух у Подільській губернії. 1860–1914 роки. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011.

Вітчизняний науковий простір поповнився цінною науковою монографією з історії кооперативного руху в Подільській губернії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. під авторством Юлії Магась-Демидас та Олександра Федькова.

В умовах глибоких соціально-економічних змін, що відбуваються сьогодні в Україні, дослідження економічної історії нашого народу, зокрема кооперативного руху, набуває особливої ваги. За цих обставин означена тема може мати й практичне значення: висновки роботи можуть бути використані для реформування сучасної економіки Поділля та України, піднесення рівня соціально-економічного становища населення. Разом із тим, наукова актуальність зазначеної роботи обумовлена також тим, що досі кооперативний рух в Подільській губернії не був предметом комплексного вивчення дослідників.

У вступі дослідники з'ясували ступінь вивченості проблеми, рівень та повноту забезпечення її джерельної бази. Було відмічено, що праці, присвячені історії кооперації доцільно поділити на кілька груп: дореволюційну, періоду національно-визвольних змагань 1917 – 1920 рр., радянську, сучасну і зарубіжну.

Автори зробили вдаль спробу періодизації кооперативного руху у Подільській губернії. Зокрема виокремлено три періоди, кожен із яких характеризувався переходом кооперації на якісно новий щабель розвитку: 1) період становлення (60-ті рр. XIX ст. – 1904 р.): від появи перших кооперативів до початку Першої російської революції; 2) період розгортання (1905 – 1907 рр.), пов'язаний із подіями Першої російської революції та Столипінською аграрною реформою; 3) період піднесення (1908 – 1914 рр.), кінець цього періоду зумовлений I Світовою війною, внаслідок якої в кооперативному русі розпочалися нові тенденції.

В першому розділі дослідження проаналізовано соціально-політичні передумови розвитку кооперативного руху на Поділлі, специфіку цього регіону та законодавчу базу кооперації. Авторі прийшли до висновку, що політика уряду щодо кооперації була неоднозначною: з одного боку, він розумів її позитивну роль у розвитку економіки та зменшенні соціальної напруги, з іншого – прагнув не допустити переростання кооперації в самостійну потужну громадську силу. Прийняті нормативні документи спрямовувалися на виконання саме цих завдань. Така непослідовна позиція призвела до недосконалості юридичних актів та засилля бюрократії.

У другому розділі монографії розглянуто розвиток кооперативного руху в Подільській губернії в 1860-х – 1914 рр., а також висвітлено роль земських установ у цьому процесі. Зазначено, що у період становлення кооперація була слабкою, оскільки вона часто нав'язувалася згори, без належного ідеологічного та економічного підґрунтя на місцях. Більшість товариств, що виникли у цей час, згодом закрилися. Наступному періоду розгортання була характерна поява низки чинників, що стимулювали розвиток кооперативного руху: демократизація суспільно-політичного життя, пов'язана з подіями Першої російської революції; покращення ставлення влади до кооперативних установ; зростання рівня суспільної свідомості; запровадження Столипінської аграрної реформи. Внаслідок масового залучення селянства до кооперації, остання стала перетворюватися у справді народний, масовий рух. І, нарешті, в період піднесення у кооперації Подільської губернії відбулися

суттєві кількісні та якісні зміни: стрімко зросла кількість товариств, підвищилася ефективність їхньої роботи, почалося об'єднання в союзи. Вагому роль в означених процесах відіграла діяльність земських установ. Таким чином, кооперативи із суто економічних установ перетворилися на помітний чинник громадського життя.

У висновках, котрі розкривають основні положення роботи, автори зазначають, що кооперація в Подільській губернії надавала суттєву економічну допомогу населенню. Часто вона була єдиним осередком культури на селі: товариства відраховували частину коштів на просвітницькі заходи, відкривали бібліотеки, проводили читання, поширюючи таким чином освіту серед селян. Вони сприяли також налагодженню співробітництва між представниками різних верств суспільства, що об'єднувалися в межах одного кооперативу і вчилися діяти заради спільної мети. За своєю природою кооперація ґрунтувалася на самоврядуванні та самодіяльності, поступово перетворюючись таким чином на серйозну суспільну силу.

Рецензована монографія є завершеним, самостійним науковим дослідженням, в якому належно розкрито тему, реалізовано мету і дослідницькі завдання. Чітко продуманою та доцільною є структура роботи.

Автори зосередили увагу на регіональних особливостях кооперації Поділля і зуміли проаналізувати здобутки і прорахунки діяльності окремих видів кооперативних установ (споживчих, кредитних, ощадно-позичкових, сільськогосподарських, артіль).

Відзначаючи вміння співавторів користуватися сучасною методикою історичних досліджень, аналізувати джерела, літературу, робити логічні наукові висновки, звернемо увагу на певні недоліки, притаманні дослідженню. На нашу думку, для ґрунтовнішого аналізу процесів, що відбувалися в кооперативному русі Подільської губернії, доцільно було б більше уваги приділити впливові на них Столипінської аграрної реформи.

Загалом, спільну монографію Юлії Іванівни Магась-Демидас та Олександра Миколайовича Федькова можна вважати професійною, самодостатньою, оригінальною працею, виконаною на високому науковому рівні. Її поява є помітною подією для усіх тих, хто професійно досліджує історію кооперації в Україні або ж вивчає її в межах фахової підготовки, а також для широкого кола громадськості, котра цікавиться перебігом суспільно-економічних процесів на Поділлі в цей період.

Сергій Корновенко

